

Metin BECERMEN*

Kitap İnceleme Book Review

FOUCAULT, Michel. *Surveiller et Punir, Naissance de la Prison* (Hapishanenin Doğuşu), Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara: 1992.

Foucault, iki tür kitap yazdığını ifade eder. Biri, *Kelimeler ve Şeyler* gibi yalnızca bilimsel düşünceye; diğeri, *Hapishanenin Doğuşu* gibi toplumsal ilke ve kurumlara dairdir. Ona göre bilim tarihi, toplumsal duyarlılıkla aynı şekilde gelişmez. Düşüncenin, bilimsel bir söylem olarak kabul edilmesi için, belirli ölçütlere uyması gerekir. *Hapishanenin Doğuşu*nda, metinler, uygulamalar ve insanlar birbirlerine karşı mücadele etmektedir.¹

Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* kitabının başında Damiens adlı bir mahkûmun cezasının infazını ayrıntılı olarak anlatır. Mahkûmun, suçunu herkesin önünde itiraf etmesi gerekmektedir. Mahkûma uygulanan işkence ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir. Burada, mahkûma yapılan işkenceyi izleyenler, kendilerini, seyretmenin zevkine varırlarken, mahkûm sadece Tanrıya yakarmaktadır. Kral, Kanlı bir gösteri halini alan bu durumda mahkûmun bedeni üzerinde uygulanacak şiddet aracılığıyla iktidarını orada bulunan herkese gösterir. “İşkence edilerek sorgulanan beden, suçun uygulama noktası ve aynı zamanda hakikatin çekilip çıkarıldığı yerdir”. Foucault’ya göre, adli işkence siyasal ve ayinsel çerçeve olarak da anlaşılmalıdır. İşkence, iktidarın kendini dışa vurduğu törenler arasında yer almaktadır. Acı çektirme adaleti yerine getirmekte ve iktidarı yeniden işler kılmaktadır. Bu törensel uygulamayla, yasaya iktidarını veren güç ilişkisi ortaya çıkar. Foucault’ya göre, halkın önünde gerçekleştirilen bu infazda iki güç vardır. Bunlardan biri mücadele diğeri ise zaferdir. Buradaki törensel uygulamada suçluyla kral arasında sonu önceden belli olan bir savaş son bulur. Hükümdar bu şekilde güçsüz duruma düşürdükleri üzerinden kendi iktidarını açığa vurur. Bunu yapması gerekir, yoksa iktidarını ayakta tutamaz. Burada göze çarpan en önemli şey güçler arasında varolan dengesizliktir. Güçlü güçsüz kıldığı kişinin bedeni üzerinde mutlak hâkimiyete ve sonsuz tasarruf hakkına sahiptir. Foucault, kralın adaletinin kendini silahlı bir adalet olarak gösterdiğini belirterek, suçluyu cezalandıran kılıcın aynı zamanda düşmanları yok eden kılıç olduğunu söyler. Burada kılıçla ifade edilen kralın adaleti, aynı zamanda onun sonsuz iktidarındır. Cezanın uygulayıcısı olan cellât da,

* Dr. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

¹ Foucault, M. *Kendini Bilmek*, (Çev.: Gül Çağalı Güven), Om Yayınevi, İstanbul 1999. (2. Baskı)

yalnızca yasayı uygulayan kişi değil, aynı zamanda gücü sergileyen kişidir. O, mahkûma uygulanan şiddetin aktörü konumundadır.

Foucault'nun anlatımında tutuklunun kırbaçlanması ve parçalanıp dörde bölünmesi en ufak ayrıntısına kadar ürpertici bir biçimde anlatılır. Burada, kan ve fiziksel vahşetten alınan hazzı hissetmek mümkündür. İnsanların yaşananları bilmeleri yetmez, kendi gözleriyle görmeleri, tanık olmaları gerekir; bu şekilde onlar kralın iktidarından korkarlar. Foucault'nun kurguladığı sahne bize, eskiden doğrudan bir biçimde ve kabaca icra edilen toplumsal gözetimin aslında on sekizinci yüzyıldan itibaren daha ölçülü bir hale getirilmediğini söylemektedir. Aslında bu denetimin, okul, hastane ve hapisanelerde genel olarak psikolojik disiplin araçları aracılığıyla daha yaygın ve daha sinsi bir hal aldığı görülür. Bu yeni gözetim, eskisinden çok daha kötüdür ama bunun sebebi iktidarı daimileştirmesi ya da bir gruptan ziyade bir diğer grup tarafından icra edilmesi değil, beden üzerinde çıplak gözle görülebilecek izler bırakmaktansa, ruhun derinliklerine işlemesidir.²

Öte yandan, mahkumun infazının törensel olarak gerçekleştirildiği bu canlandırma sistemine sonraları gösterilen tepkilere bağlı olarak ceza alanında reformlar yapılmıştır. Mahkum artık yok edilmemekte, kapatılarak ıslah edilmektedir. Bu bağlamda, kapatma, hapsedme eylemiyle birlikte yeni bir kurumun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kurum da hapisane(ler)dir. Buna göre, ceza teorilerinin tartışıldığı bir ortamda disiplinci bir iktidarın hüküm sürmesi, hapisanelerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, modern bir kapatılma kurumu olan hapisane çok hızlı bir şekilde gelişmiş, çok çeşitli modellerle geliştirilmiş ve kapatma oldukça kapsamlı bir hal almıştır. Hapisane, Ortaçağdaki hücrelerden ve hapisane benzeri kapatma yerlerinden çok farklıdır. Çünkü hücrelerde ve diğer kapatma yerlerinde mahkûm, cezası infaz edilinceye ya da fidyesi ödenip serbest bırakılıncaya kadar kalırken, modern hapisanede mahkumun disipline edilmesi ve ıslahı görülür. Foucault hapisanenin on dokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıktığını belirtir. Foucault, bu dönemde, artık yeni bir bilgi türünün ve buna bağlı olarak yeni bir iktidar biçiminin ortaya çıktığını belirtir. Ortaçağda düzenlenmiş olan adalete devletin el koyması biçimindeki bir soruşturma biçimine karşıt olarak, tamamen farklı türde yeni bir bilgi, bireylerin yaşamları boyunca denetlenmesi yoluyla norm etrafında düzenlenen bir gözetleme, inceleme bilgisi söz konusudur. Foucault bunun iktidarın temeli olduğunu söyler. Örneğin soruşturmada olduğu gibi, gözlemenin büyük bilimlerine değil, onun “insan bilimleri” diye adlandırdığı psikiyatriye, psikolojiye, sosyolojiye vs. yer verecek bilgi-iktidar biçimidir. Bununla birlikte, hapisanelerde iktidarın gizlenmediği, kendini maskeleyemediği, en küçük ayrıntılara kadar vardırılmış bir zorbalık görülür.

Foucault süreç içerisinde değişim geçiren modern hapisane sisteminin geldiği son nokta olarak Bentham'ın Panoptikon'unu gösterir. Ona göre, Bentham'ın düşü olan ve bir kişinin herkesi gözetleyebileceği Panoptikon, özünde, burjuvazinin düşü ya da düşlerinden biridir. Bununla birlikte burjuvazi bu düşü, belki Bentham'ın önerdiği mimari yapı biçiminde olmasa da, gerçekleştirmiştir. Bentham'ın Panoptikon'u mimari bir biçim olmakla birlikte, özellikle bir yönetim biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bentham'a göre, Panoptikon, “zihin için zihin üzerinde iktidar uygulama biçimidir.” Foucault, Bentham'ın Panoptikon ile iktidarın uygulama biçimlerinin bir tanımını verdiğini düşünmektedir.

² Lilla, M. *İlkesiz Deha*, (Çev.: Ahmet Ergenç), Gelenek Yayıncılık, İstanbul: 2004.

Öte yandan, Panoptikon'la birlikte soruşturmanın yerini, artık gözetleme ve inceleme almıştır. Şimdi, temel özelliği bir şeyin olup olmadığını belirlemek değil; bireyin gerektiği gibi davranıp davranmadığını, kurala uygun olup olmadığını, gelişme gösterip göstermediğini belirlemek olan bir bilgi söz konusudur. Bu yeni bilginin etrafında düzenlendiği sorular, “Bu oldu mu? Kim yaptı?” değildir. Bu yeni bilgi, artık, mevcudiyet ya da mevcut olmama, varlık ya da yokluk terimleriyle düzenlenmez; norm etrafında, normal olanla olmayan, doğru olanla olamayan, yapılması gerekenle gerekmeyen terimleriyle düzenlenir.

Foucault, günümüzde, fabrika, hastane, hapishane gibi kurumların amacının, bireyleri dışlamak değil, sabitleyerek sisteme dâhil etmek olduğunu belirtir. Örneğin, fabrika bireyleri dışlamamakta, onları bir üretim aygıtına bağlamaktadır. Okul ise, bireyleri, kapatırken bile dışlamamakta, onları bir bilgi aktarım aygıtına bağlamaktadır. Hastane (ve tımarhane), bireyleri dışlamamakta, onları bir ıslah aygıtına, bireyleri normalleştirme aygıtına bağlamaktadır. İslahevi veya hapishane de bu tür bir yapıya sahiptir. Foucault'ya göre, bu kurumların oluşturulmasının sonuçları bireylerin dışlanması olsa da, ilk amaçları bireyleri bir normalleştirme aygıtına bağlamaktır. Fabrika, okul, hapishane ya da hastaneler bireyi bir üretim sürecine, bir üretici oluşturma ya da ıslah etme sürecine bağlayarak, belirli bir norm çerçevesinde üretimi ya da üreticileri garanti eder. Bu şekilde, bireyleri toplumsal çerçeveden dışlayan on sekizinci yüzyıl tecridinin karşısına, bireyleri üreticilerin üretim, formasyon ya da ıslah aygıtlarına bağlama işlevi olan ve on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan tecrit konmaktadır. Burada, dışlama yoluyla bir içerme söz konusudur. Foucault'ya göre, “panoptizm”, yaşadığımız toplumun belirgin özelliklerinden biridir. Burada, kişisel ve sürekli bir gözetim biçimi vardır. Uygulanan denetim, cezalandırma, ödüllendirme ve ıslah biçimi, yani bireylerin bazı kurallara göre dönüştürülmesi ve şekillendirilmesi biçimi altında bireylere uygulanan bir iktidar biçimi söz konusudur.

Bu bağlamda, Foucault'ya göre, La Mettrie'nin *makine-insan*'ı hem ruhun maddeci bir indirgenişi, hem de genel bir terbiye etme teorisiydi; bunların merkezinde, çözümlenebilir bedene, yoğrulabilir bedeni ekleyen “itaatkârlık” kavramı hüküm sürer. Foucault, tabi kılınabilen, kullanılabilen ve geliştirilebilen bir bedenin itaatkâr bir beden olduğuna dikkati çeker. Foucault için disiplin, beden iktidarını çözmektedir. O bedenin yeni iktidar mekanizmalarının hedefi haline gelirken, kendini yeni bilgi biçimlerine sunduğunu göstermeye çalışır. Disiplinlerin hiyerarşik hale getirilmiş olan gözetimi içindeki iktidar, bir nesne gibi elde tutulmakta, bir mülkiyet gibi aktarılmakta; bir makineler bütünü gibi de çalışmaktadır. Foucault, disiplinin bireyi ürettiğini söyler. Disiplin, bireyleri kendine hem nesne olarak, hem de icraatının aracı olarak veren iktidara özgü bir teknik olarak görünür. Öte yandan, disipline dayalı iktidarın başarısı, hiyerarşik bir bakış, normalleştirici bir yaptırım, bunların birleşmesi ve bu birleşmenin hayat bulmasıdır. Bu bağlamda Foucault, hiyerarşik gözlemevlerinin askeri bir kampa benzediğini söyler. Disipline dayalı bir aygıt, tek bir bakışla her şeyi sürekli olarak görmeye olanak verecektir. “Merkezi bir nokta aynı anda hem her şeyi aydınlatan ışıkların kaynağı, hem de bilinmesi gereken her şeyin yoğunlaşma yeri olacaktır”.

Foucault'ya göre gerçek ve bedensel disiplinler, biçimsel ve hukuki özgürlüklerin temelini meydana getirmişlerdir. Burada sözleşme hukuk ile siyasal iktidarın ideal temeli olarak düşünülmesine karşın, panopticon tarzı baskı altına alınmanın teknik usulünü meydana getirmekteydi ve toplumun hukuki yapılarını derinlemesine

işlemeye ara vermeden devam etmekteydi. “Özgürlükleri keşfeden “Aydınlanma Çağı”, disiplinleri de keşfetmiştir” diyor Foucault.

On sekizinci yüzyıl boyunca ekonomik bir rasyonelleştirmeye birlikte siyasi tekniklerin, iktidar tekniklerinin ve tahakküm tekniklerinin rasyonelleştirilmesi de gerçekleşmiştir. Çok sıkı düğümlü, sürekli ve hiyerarşik gözetleme sistemleri olarak disiplin, “siyasi teknolojinin büyük ve önemli bir keşfi”dir. Bu bağlamda, Foucault, Batı’nın tarihinde, aşırı derecede rasyonel tahakküm sistemleri icat edilmiş olduğunu söyler. Okulda, orduda, fabrikada bu aşırı rasyonel tahakküm sistemlerine dayalı bir disiplin hüküm sürmektedir. Disiplinin hedefi bedeni daha fazla uysallaştıran süreçler sayesinde bedenden en yüksek verimi almaktır.

Foucault için hapishanenin fabrikalara, okullara, kışlalara ve bunların hepsinin de hapishaneye benzemesinde şaşılacak bir şey yoktur. Bu bağlamda, o, hapishane takımadasının, hapishanenin cezai adalet içinde, cezalandırma usullerini ceza evi tekniği haline dönüştürmesini toplumsal bünyenin tümüne taşıdığını ifade eder. Bu yeni iktidar ekonomisiyle birlikte, onun temel aleti olan hapishane sistemi bir yasallık ve doğa, hüküm ve anayasa ile normdan oluşan yeni bir “yasa” biçimini geçerli kılmaktadır.

Aslında ceza hukukunda yapılan reform, Foucault’ya göre, cezalandıran iktidarı daha sistematik, daha etkili, daha kalıcı hale getirmek için hazırlanmış bir stratejidir. Bu bağlamda söz konusu olan biyoiktidar, kapitalizmin bedenin üretim sürecine denetimli bir şekilde girmesini ve nüfusun ekonomik süreçlere uygun kılınmasını gerektirdiği için, kapitalizmin gelişmesinde vazgeçilmez bir unsurdur. Foucault’ya göre, biyoiktidarın gelişmesinin bir sonucu, norm oyununun, hukuksal yasa sisteminin zararına kazandığı önemdir. Buna göre, yasa, silahsız kalamaz ve en uygun silahı, ölümdür; kendisine karşı çıkanlara, en azından son aşamada bu mutlak tehditle karşılık verir. Yasa, sürekli kutsal adalet ile birlikte düşünülür. Ancak, yaşam sorumluluğunu yüklenmiş olan bir iktidar, her zaman, düzenleyici ve düzeltici mekanizmalara ihtiyaç duyacaktır. Burada, egemenlik alanında, ölümü öne sürmek değil, değer ve yararlılık alanında yaşam dağıtmak söz konusudur. Foucault, yasanın gitgide daha fazla bir norm biçiminde işlediğini ve adalet kurumunun işlevlerinin özellikle düzenleyici olan tıbbi, yönetsel, vs. bir aygıtlar evreniyle gittikçe daha çok bütünleştiğini belirtmek istediğini söyler. Buna göre normalleştirici bir toplum, yaşamı merkez alan bir iktidar teknolojisinin tarihsel sonudur.

Foucault’ya göre, kapitalist sistem suçluluğa karşı savaşma iddiasındadır. Hapishane tarafından yaratılan suçlu manipüle edilebilir ve sürekli olarak ekonomik ve siyasi bir baskıya maruz kaldığı için ona her zaman şantaj yapılabilir olduğundan sistem için yararlıdır. Foucault, suça eğilimlilerin fahişeliği örgütlemek için en kolay kullanılacak kişiler olduğunu söyler. Onlar, bu şekilde, pezevenk ya da ne olduğu belli olmayan faşist siyasetçilerin maşaları olurlar. Bununla birlikte, kanlı tahakküm kipiyle sömürgecilik, iyice düşünülmüş, kesinlikle istenmiş, bilinçli ve rasyonel bir tekniktir. Foucault’ya göre, “aklın iktidarı kanlı bir iktidardır”.

Öte yandan, Foucault, kurucu öznenen vazgeçerek, öznenin bizzat kendisinden kurtulmanın, yani öznenin tarihsel bir örgü içerisinde kurulmasına açıklık getirebilecek bir analize ulaşmanın gerektiğini söyler. Bu analiz de soykütüğüdür.